

ПИТАННЯ ДУХОВНОГО СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ У ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ П. ЮРКЕВИЧА

У статті аналізується частина філософсько-педагогічної спадщини П. Юркевича щодо становлення та розвитку духовного в особистості. Автор зазначає, що пріоритетом педагогічної стратегії П. Юркевича було збереження унікальності особистості та створення умов для її вільного духовного, суто людського розвитку.

Ключові слова: знання, мораль, духовність, особистість.

Бурхливі перетворення у різних сферах життєдіяльності українців останнім часом спричинили зміни у їхніх поглядах щодо значення рідної історії й набутого попередниками досвіду в житті сучасного суспільства. Глибоке усвідомлення активізує людський потенціал при забезпеченні соціально-економічного, політичного розвитку країни. Духовне збагачення суспільства великою мірою залежить від якості навчання та виховання молоді, яка має виконати заповіді дідів і прадідів, щоденно плідно працюючи задля збагачення, слави і процвітання України.

Сучасні потреби розвитку історії української педагогіки особливо визначаються у вивченні спадщини мислителів, у чій творчості начала філософії як концентрованого виразу культури, і педагогіки, злиті в неподільну єдність, в чітких теоретичних дослідженнях і практичній діяльності філософські й педагогічні ідеї постають у цілісному й органічному синтезі. Саме такий синтез знаходимо у творчості Памфіла Даниловича Юркевича (1826-1874) – видатного українського філософа та педагога. Тому наша спроба наукового дослідження допомогла б глибше осягнути й систематизувати висунуті ним педагогічні ідеї.

Найважливіші філософські та педагогічні праці П. Юркевича, за Д. Чижевським [5, с. 204] такі: "Ідея" (1859), "Серце і його значення в духовному житті людини згідно вчення слова Божого" (1860), "Із науки про людський дух", "Докази буття Божого" (1861), "Мир з ближнім як умова християнського співжиття", "Мова фізіологів і психологів", "Гра прихованих сил" (1870), "Читання про виховання" (1865), "Курс загальної педагогіки" (1869).

Як ми бачимо, більшість праць ученого присвячені проблемам філософії, тому великий вплив на становлення П. Юркевича як педагога мали його заняття філософією. У процесі його філософсько-антропологічних розвідок окреслюється предмет педагогіки – людина, тому досить багато вчених досліджували його педагогічні погляди через призму філософії.

90-ті роки ХХ ст. відзначені активізацією історико-педагогічних студій творчості П. Юркевича. Зокрема, А. Нікольська розглядає логіко-психологічне обґрунтування педагогом процесу навчання [4]. Г. Боровська аналізує соціально-політичні аспекти педагогічної теорії П. Юркевича. Проблему співвідношення навчання і виховання у спадщині педагога досліджує Л. Кудрик [3]. І. Юрас, порівнюючи положення "філософії серця" П. Юркевича з апоцентричною парадигмою педагогічного мислення у трактуванні сучасної української педагогіки, розкриває їхню співзвучність [6].

Комплексну систему християнсько-православного виховання, запропоновану П. Юркевичем, досліджував В. Ільченко. В 2003 році вийшла його стаття "Памфіл Юркевич – подвижник духовного єдинства православної Руси", де дослідник говорить про ідею кордоцентризму, як методологічну основу побудови педагогічної системи педагога-мислителя, цим самим називаючи його духовним сином і послідовником Г. Сковороди. В своїй праці В. Ільченко також пропонує встановити пам'ятники педагогу-філософу і затвердити на міжнародному рівні медаль П. Юркевича: "Хорошо бы в его честь открыть памятники в Киеве и Москве, установитъ мемориальные доски в тех учреждениях, где он работал, и в месте его упокоения. Пусть появятся те святые места, куда можно прийти, помянуть мыслителя, подумать и о бренном бытии, и о вечности. В таких пространствах присутствует дух мирен, стяжать который для своего спасения придут тысячи. Предлагаю утвердить на государственном (межгосударственном) уровне медаль имени П. Юркевича и присуждать ее в ряде номинаций, отличившимся исследователям, людям, заявившим о своей гражданской позиции (проект медали создан). Видимо, необходимо основать и Фонд имени мыслителя с тем, чтобы назначать именные стипендии научным работникам, аспирантам, докторантам и студентам, которые продолжают дело, начатое Памфилом Юркевичем" [1, с. 43].

Метою статті є філософсько-педагогічний аналіз становлення духовного в особистості в освітньому процесі.

У праці "Розум за вченням Платона та досвід за вченням Канта" П. Юркевич порушує важливу проблему сутності освіти, зокрема, університетської. На цей час вже видані його "Читання про виховання" та "Загальні основи методики", в яких він заявляє про себе як про прихильника концепції формальної освіти і дає їй власне бачення. Але педагогічні інтереси П. Юркевича визначилися ще раніше. Як він писав в одному зі своїх щоденників, педагогіка завжди була його пристрастю. Вже у "Серці" прозвучав цей мотив. Характерно, що з'явився він у зв'язку з іншим, — мотивом про зустріч знання з вірою, що відбувається у філософії [7].

У педагогіці ж можна тільки знайти "практичні початки, які зближували б область віри з областю науки" [7]. Тут, на наш погляд, П. Юркевич визначає коло і мету своїх наукових пошуків. Безсумнівно, що звернення до цих проблем зазнало впливу "духу часу", "характеру епохи", про які Юркевич так стримано й відчужено пише в "Матеріалізмі та завданнях філософії".

У 50-60-х роках XIX ст. питання про загальну та професійну освіту було одним з животрепетних. Це було результатом захоплення німецькою педагогікою і пошуками загальнолюдського ідеалу. Для П. Юркевича ці "животрепетні" проблеми були, перш за все, проблемами духовними: не випадково ключовий параграф "Читань про виховання" має назву "Освіта духу як вимога педагогії". Для Юркевича як мислителя послідовного розгляд цих проблем пов'язаний із розв'язанням питань про те, по-перше, що таке дух людський за своїми проявами та за своєю сутністю і, по-друге, як впливає і повинна впливати освіта на дух. П. Юркевич не пропонує тут чогось нового. Як християнська виховна традиція, так і німецька педагогіка, що прагнула осмислити її за законами розуму, мають за мету саме духовне становлення особистості в освітньому процесі. Щодо П. Юркевича, то у своїй філософсько-педагогічній концепції він намагається узгодити духовні досягнення XIX ст. з істинами православної віри.

У розумінні П. Юркевича дух "є чимось більшим, ніж свідомість, ніж пізнавальна діяльність; він є існуючим предметом, реальною субстанцією, яка у своїх діях містить значно більше, ніж може увійти до свідомості" [7]. Стани й дії цієї реальної субстанції цікавлять філософа-педагога, коли він розмірковує про освіту та її сутність. Що приховано під простим визначенням: "Освіта – розвинуті смак, совість, мислення"? Ключ до його розуміння ми знаходимо у "Читаннях про виховання": "Освічений дух, крім численної кількості корисних відомостей і добрих звичок, містить і усвідомлює в собі такі образи або взірці, за якими він у кожному окремому досвіді відрізняє істину від помилки, добро від зла, прекрасне від потворного" [12, с. 122].

Як бачимо, поруч із корисними знаннями та добрими звичками йдеться про прийняті особистістю образи чи зразки, тобто про віру. Але чи є рівнозначними всі ці елементи? З приводу цього питання у П. Юркевича виникає діалог з німецькими педагогами, перш за все, з Гербартом. Немовби всупереч його метафоричному образу освіти у вигляді кулястої структури, що ширяє у просторі, П. Юркевич висуває думку про "опірний пункт" особистості. За відміною в образотворчих засобах (легка куля, що тільки підлітає під ударами долі, та дещо таке, що перебуває у спокої) приховується й різниця у змісті. Якщо для Гербарта освіта тримається "на нитках багатостороннього інтересу", то для Юркевича "задушевна віра в Бога і любов до Нього" є опертям й охоронцем особистості [12, с. 107]. Віра, за Юркевичем, дає ті "крила душі", без яких особистість не здатна до творчого пірнання.

Усі ці питання стосуються "початків освіти", тобто її видних позицій і настанов. Такі початки П. Юркевич знаходить у платонівській ідеї і фіхтеанському принципі "Я". На думку П. Юркевича, ці освітні початки є протилежними; більше того, їх протилежністю зумовлена відмінність православної і протестантської педагогіки [10, с. 108].

Освіта, заснована на платонівській ідеї об'єктивного блага, що підкоряє собі особистість, передбачає подолання суб'єктивності думок, почуттів, споглядань. Але чи не є таке подолання суб'єктивності насильством над еством людини? Як помічає П. Юркевич, "темним є це поняття природи й у відношенні до духу йому протистоїть ідея свободи" [9, с. 37].

Для філософа таке подолання суб'єктивності здається природним. По-перше, важливою психологічною особливістю дитинства він вважає те, що воно "є глядачем світу і глядачем найнеупередженішим, однаково уважним до всіх великих і дрібних явищ" [8, с. 47]. По-друге, людському мисленню притаманно не тільки мати, сприймати досвід, який викликає конкретні душевні стани, але ще й критикувати свою емпіричну свідомість і душевні стани, що виникли під дією емпірії. Підвалину цієї критики становить знання ідеалів, здібність логосу [7, с. 168].

Отже, зняття суб'єктивності через освіту – це підтримка природних якостей дитячого сприйняття світу й критичної форми самосвідомості. Але у перебільшенні критичного моменту в освіті приховується небезпека: він "часто виявляється рішучим зреченням від усього, що здобуто людським духом" [11, с. 105]. Це загрожує скептицизмом і нігілізмом. Тому освіта не може складатися тільки з одного прийняття ідей і зразків особистістю та критики свого досвіду за цими зразками

П. Юркевич не називає автора ще одного "начала освіти", яке він вважає необхідним і дуже важливим: "Немає сумніву, що особистий рефлекс і культура особистих сил складають суттєву умову вічного прогресу й удосконалення" [10, с. 108]. Як вже зазначалося, підґрунтям і умовою "особистісного рефлексу" є засвоєння зразків. Але П. Юркевич пише ще про "культуру особистісних сил". Цей вислів узятий ним з педагогіки І. Канта і розуміється як "вправлення душевних сил" [2], внаслідок якого освіта стає "другою природою" людини. Не вдаючись до фізіологічних і психологічних подробиць, спробуємо з'ясувати, що приховується під цією "другою природою".

Під "першою природою" розуміється тілесна організація людини, її органи чуттів, через які людина сприймає явища навколишнього світу. Але органи чуттів самі по собі не обумовлюють багатства й напруженості душевного життя, хоч і впливають на його інтенсивність. З цього приводу Юркевич зазначає: "Наше душевне життя на своєму початку дуже бідне, просте й нерізноманітне; тільки виховання, освіта, розвиток, що залежить від його взаємодії із зовнішнім світом, народжує ті численні та складні форми, що ми їх знаходимо в зрілій душі" [11, с. 202]. Іншими словами, освіта передбачає розвиток певних форм душевного життя як наслідків і напрямків від її історії. Вони впливають на органи чуттів "першої природи" у такий спосіб, що відчуття, породжені впливом зовнішнього світу, "повинні просякнути ці

форми,... зачепитися за них, щоб досягти цілковитої свідомості" [11, с. 205]. Юркевич навіть називає їх "немовби особливими, похідними від утворених органами почуттів" [11, с. 125].

Але в понятті природи духу протистоїть ідея свободи. Чи слід тлумачити це так, що освіта суперечить свободі особистості? Навпаки, прийняття, засвоєння норм, зразків і законів визволяє особистість від "внутрішньої суб'єктивності", від мук пристрастей і бажань, дає їй душевний лад і свободу "пожити заради себе" [12, с. 157], а органи почуттів, "другої природи", розвинуті форми душевного життя, визволяють "від сліпого впливу речей на нашу свідомість" [11, с. 34].

Особистість отримує можливість "прислухатися до себе", виявити найважливіше у своєму внутрішньому світі, звернути на нього увагу. Це ніщо інше, як шлях до розвитку індивідуальності. Для П. Юркевича це дуже важлива тема, пов'язана з освітою. Для того, щоб зрозуміти, як відбувається становлення індивідуальності в її процесі, необхідно з'ясувати, що саме в людині є носієм індивідуального.

За П. Юркевичем, індивідуальність безумовно належить душі, хоча частково й залежить "від більшої тонкості, правильності та швидкості, з якими один тілесний орган передає душі враження, перевищуючи в цьому відношенні інші органи" [12, с. 22].

Серед форм душевного життя Юркевич особливо виділяє уяву та підкреслює: "Жива й своєрідна індивідуальність кожного особистого духу, як і духу національного,... мають своє наочне підґрунтя в переважаючій будові й спрямуванні уяви" [12, с. 29]. В руках уяви знаходять відбиток риси тілесної організації, індивідуальні досвіди, характерні особливості країни, її природа й історія.

Отже, становлення індивідуальності відбувається в процесі взаємодії людини з навколишнім світом не тільки у сфері раціонального, але й у сфері емоційного. Ми бачимо, що П. Юркевич пов'язує індивідуальне в особистості з національним в освіті.

Важливим, на наш погляд, є також обґрунтування П. Юркевичем тези про моральнісний характер освіти, про освіту як добродієність. У філософсько-педагогічних студіях з цього приводу П. Юркевич осмислює й конкретизує формулу Гербарта: те, в якій спосіб визначається коло думок вихованця, повинно особливо турбувати вихователя, позаяк із думок випливають почуття, а з них – принципи та вчинки. Мабуть, мислителю важливо те, що коло думок, відомості перетворюють всю особистість, а не тільки впливають на формування принципів розуму. Дослідника хвилює питання, яким чином визначається коло думок, і які почуття, потреби і вчинки з нього випливають. Воно пригортає увагу тому, що допомагає зрозуміти, як відбувається олюднення людини, а саме цим і цікава освіта П. Юркевичу.

В педагогічних працях він намагається збагнути таємницю морального вдосконалення особистості і його залежність від якості та змісту знань. І, здається, він її розкриває. Ключ до неї він бачить у релігійності навчання, під якою розуміється ставлення до всього істинного й доброго як до священного. Воно повинно бути предметом безумовного вибору вчителя. Але це можливо тоді, коли останній в кожній науці за зовнішнім світом бачить світ вищий і духовний. Знання такого роду розвивають у людини здатність до засвоєння ідеального боку життя, породжують ідеальні почування, найвищі прояви гуманності. І навпаки, знання, що позбавлені духу релігійності, що засвоєні як відокремлені правила; як відомості про потреби й засоби їх задоволення, породжують почування егоїстичні, такі, що не ведуть людину до вершин людяності, а залишають її "частиною матеріальної природи", "механічним рушієм речей".

За П. Юркевичем, покликання людини поєднати у собі весь світ здійснюється в освіті. Вона повинна зібрати до купи людину, що має "три темпераменти: природний, історичний, вічний. Цей розподіл відповідає ідеям індивідууму, світу, розуму, вони відображаються у звичках індивідуума, в переконаннях світу, у пізнанні розуму про вище призначення й веде до таких завдань, як: навчання, освіта, просвіта. Людина є малим світом, вона поєднує у собі природу, людство й Божество" [9, 29]. Цією майже дослівною цитатою з преп. Максима Сповідника П. Юркевич, на наш погляд, прагне підкреслити, що освічена людина відбиває весь світ у собі, набуваючи якості мікрокосму.

Як отримуються ці якості або що є факторами освіти? Особа несе відбиток особливих якостей тих діячів, що впливають на її освіту, – зазначає П. Юркевич. Він перераховує цих "діячів". По-перше, природне середовище. Дослідник відзначає: "Земля є великим виховним домом для людства, в якому провидіння вказало кожному народу його місце й школу його розвитку" [9, с. 64]. По-друге, "форми загального духу чи загальної волі" – сім'я, суспільство, держава, церква. Вони підкоряють і змінюють часткову волю, змушуючи людину діяти відповідно з тими ідеалами, які визнані й втілені в них" [8, с. 42]. Саме вони створюють природні умови для появи добродієності, оскільки "найвищою чеснотою є та, що не знає, як звать її, що засвоюється, як мова, зі спілкування з людьми й речами, а це з граматики й лексику" [8, с. 43]. По-третє, знання для П. Юркевича природно, що не всяке знання сприяє становленню освіти. Якостями специфічно освітнього знання є: нормативність ("Ми повинні знати тільки те, що гідне нашого моральнісного й богоподібного ества" [7, с. 46]); функціональний характер ("Подавати учню такі відомості, які вкорінюються в його душу й переходять або з пам'яті до його серця, або зі знання до мистецтва" [12, с. 79]); естетичний характер ("Усі відомості повинні подаватися як словесні твори" [8, с. 47], тобто мати закінчений, злагоджений вигляд, не набуваючи при цьому розважального характеру.)

Отже, думки мислителя щодо унікальності кожної людини, її саморозвитку відзначаються своєрідністю та випереджають час. Людина своїм духом, вважає педагог, справді відображає діяльність і такі форми самовиявлення родини й суспільства, як поняття, припущення, прагнення, почування тощо. Водночас феномен особистості не підлягає діям зовнішніх сил. Тому, згідно з П. Юркевичем, людина ніколи не може бути ні виявленням, ні органом суспільного чи родинного духу. Доля кожної людини унікальна.

Слова людини, її думки, справи зароджуються не в суспільній чи родинній душевній субстанції, а тільки в її особистому, розвиненому й уособленому духовному житті, за яке людина сама і відповідає.

Використані джерела

1. Ильченко В. И. Памфил Юркевич – подвижник духовного единения православной Руси / В. И. Ильченко // Педагогика: научно-теоретический журнал. – 2003. – № 7. – С. 93–97.
2. Кант Иммануил. О педагогике: с портретом Канта и критикой его биографии / Иммануил Кант; пер. с нем. С. Любомудров, 1896. – 92 с.
3. Кудрик Л. Памфил Юркевич про вивчення мови в школі з погляду її значення для цілісної освіти духу / Л. Кудрик // Українська мова та література. – 1999. – Січень. – Чис. 4 / 116. – С. 1–3.
4. Никольская А. А. Психолого-педагогические взгляды П. Д. Юркевича / А. А. Никольская // Педагогика. – 1993. – № 3. – С. 58–65.
5. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – К. : Орій при УКСП Кобза, 1992. – 342 с.
6. Юрас І. І. Педагогічна концепція Памфіла Даниловича Юркевича. – К. : Правда Ярославичів, 1998. – 64 с.
7. Юркевич П. Д. Вибране / Памфил Данилович Юркевич; Пер. В. Недашківський; Накладом А. Г. Тихолазов. – Київ : Абрис, 1993. – 416 с.
8. Юркевич П. Д. Курс общей педагогики с приложениями [Текст] / П. Д. Юркевич. – М. : Типография Грачева, 1869. – 404 с.
9. Юркевич П. Д. Методика (Древние языки, краткая характеристика различных методов обучения и пр.) // Институт рукопису ЦНБ НАН України. – 354 (Муз. 818 в). – № 4. – Арк. 1.
10. Юркевич П. Д. План и силы для первоначальной школы // Журнал Министерства народного просвещения. – 1870. – Март. – С. 108.
11. Юркевич П. Д. Философские произведения. – М. : Правда, 1990. – 420 с.
12. Юркевич П. Д. Чтения о воспитании. – М. : В университетской типографии (Катков), 1865. – 273 с.

Гютюнник Е. Н.

ВОПРОС ДУХОВНОГО СТАНОВЛЕНИЯ ЛИЧНОСТИ В ФИЛОСОФСКО-ПЕДАГОГИЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ П. ЮРКЕВИЧА

В статье анализируется часть философско-педагогического наследия П. Юркевича касательно становления и развития духовного в личности. Автор подчеркивает, что приоритетом педагогической стратегии П. Юркевича было сохранение уникальности личности и создание условий для ее свободного, именно человеческого развития.

Ключевые слова: знание, мораль, духовность, личность.

Гyтyтyннyк O. M.

MORAL FORMATION OF PERSONALITY IN PHILOSOPHICAL AND PEDAGOGICAL HERITAGE OF P. YURKEVYCH

Philosophical and pedagogical heritage of P. Yurkevych concerning moral formation and development of personality is analyzed in the article. The author states the priority of P. Yurkevych's pedagogical strategy in retention of personality's iniquity as well as creation of conditions for moral and human development.

Key-words: knowledge, morality, personality.

Стаття надійшла до редакції 29.08.13

